

■ Του ΧΑΡΗΣ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (270)

Ο Ρεούφ Πασάς και ο Δημοτικός Κήπος των Χανίων: Μια πρώιμη προσπάθεια εξευρωπαϊσμού

πραγματοποιήθηκε την περασμένη Πέμπτη 8 Ιουνίου στον κινηματογράφο «Σινε-Κήπος» η παρουσίαση του βιβλίου μου «Δημοτικός Κήπος Χανίων. Ιστορία και λειτουργίες ενός χώρου αστικού

πρασίνου». Σ' αυτήν έγιναν τρεις εισηγήσεις, της επιμελήτριάς του, ιστορικού **Αγγελικής Βλαχοπούλου**, της καθηγήτριας της σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης **Αμαλίας Κοτσάκη** και του διευθυντή εκθέσεων και επιμελητή εκδόσεων του Φεστιβάλ Κινηματογράφου Χανίων **Λευτέρη Λαμπράκη**. Τους ευχαριστώ και τους τρεις, όπως και τον εκδότη του βιβλίου **Ματθαίο Φραντζεσκάκη**, αφού μάλιστα οι εισηγήσεις ήταν υψηλού επιστημονικού επιπέδου. Ευχαριστώ επίσης θερμά όσους Χανιώτες και Ρεθεμνιώτες παρευρέθησαν. Στις σημερινές «Αναδιφώσεις» παραθέτω την εισήγηση της Αγγελικής Βλαχοπούλου, μαζί με ορισμένες από τις φωτογραφίες που είχε ετοιμάσει για να τη συνοδεύσουν.

«Χαίρομαι ιδιαίτερα που βρίσκομαι απόψε εδώ, στο πιο κατάλληλο μέρος για την παρουσίαση αυτού του βιβλίου, στη δημιουργία του οποίου είχα επίσης τη χαρά να συμβάλω. Ευχαριστώ τον **Ματθαίο Φραντζεσκάκη** και τον **Χάρη Στρατιδάκη**, συνεργάτες και φίλους, για την πρόσκλησή τους να συμμετάσχω και στην παρουσίασή του, ελπίζοντας ότι όσα έχω να κομίσω θα δικαιώσουν την επιλογή τους. Το λέω με μίαν επιφύλαξη αυτό, αφού στην πραγματικότητα, ούτε στο ίδιο το βιβλίο θα αναφερθώ ούτε και στον Κήπο της πόλης. Πριν μπω στο θέμα, επιτρέψτε μου να ευχαριστήσω ακόμη τον κ. **Μανώλη Μανούσα** που είχε την καλοσύνη να διαθέσει εξαιρετικές φωτογραφίες της συλλογής του για την έκδοση αυτή, αδημοσίευτες μάλιστα κάποιες προηγούμενες. Ο κ. Μανούσας είχε ακόμα την ευγένεια να διαθέσει και σε μένα τον χρόνο του για να συζητήσουμε τι ακριβώς βλέπουμε σε ορισμένες από αυτές. Τον ευχαριστώ θερμά και πάλι.

Πραγματοποιήθηκε την περασμένη Πέμπτη 8 Ιουνίου στον κινηματογράφο «Σινε-Κήπος» η παρουσίαση του βιβλίου μου «Δημοτικός Κήπος Χανίων. Ιστορία και λειτουργίες ενός χώρου αστικού

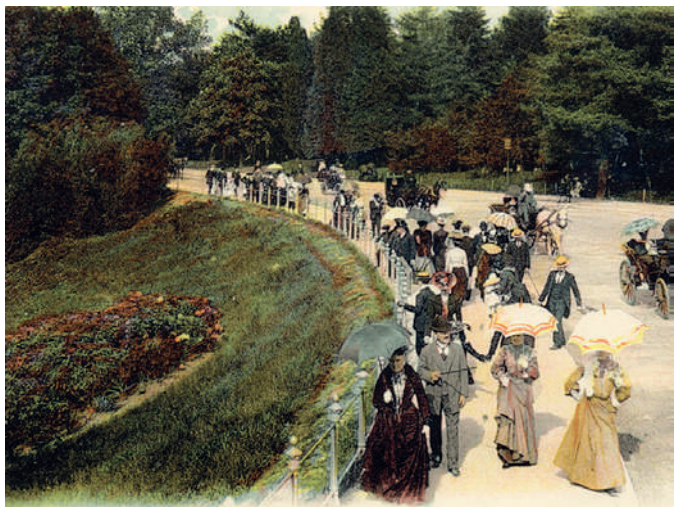

σκοπός μου είναι να σας «αυστήσω» τον άνθρωπο που δημιούργησε τον Κήπο, τον γενικό διοικητή Κρήτης Ρεούφ πασά. Οι βασικές αναφορές στον ίδιο και στο έργο του στην Κρήτη υπάρχουν, φυσικά, στο βιβλίο, δεν θα τις επαναλάβω εδώ. Λέγοντας ότι απόψε θα σας τον «αυστήσω», εννοώ ότι θα χρησιμοποιήσω αναλυτικότερα τα όσα στοιχεία του βίου του έχω στη διάθεσή μου, προκειμένου να ανασυνθέσω την προσωπικότητά του μέσα στο πλαίσιο της εποχής του. Το ποιος ήταν, τι είχε κάνει στη ζωή του πριν φθάσει στην Κρήτη ως Γενικός Διοικητής, ποια ήταν η καταγωγή, η εκπαίδευσή του, ποιες ήταν οι επιρροές που είχε δεχτεί, σε ποιο πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον κινούνταν, είναι παράμετροι που βοηθούν να κατανοήσουμε και να το διοικήσει κατά τρόπο που να υπηρετεί το πλαίσιο άσκησης της διοίκησής του στην Κρήτη. Η δημιουργία του θαυμάσιου Κήπου μέσα στον οποίο βρισκόμαστε δεν μπορεί να γίνει πραγματικά κατανοητή έξω από το πλαίσιο αυτό.

Ο Μεχμέτ Ρεούφ πασάς, όπως ήταν το πλήρες όνομά του, ήταν υψηλόβαθμος αξιωματικός και στέλεχος του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού. Ήρθε στο νησί έχοντας ως προφανή αποστολή του να το διοικήσει κατά τρόπο που να υπηρετεί το οθωμανικό συμφέρον. Τον βλέπουμε εδώ να ποζάρει με τη στολή, τα γαλόνια, τα παράσημα και το σπαθί του μπροστά στο φακό των περιφημων αδελφών Αμπντούλαχ, αρμενικής καταγωγής, που διατηρούσαν το πλέον διακεκριμένο φωτογραφείο της Κωνσταντινούπολης, στη συνοικία του Πέραν και οι οποίοι είχαν ανακηρυχθεί από τον σουλτάνο Αμπντούλαζίζ, το 1863, ως επίσημοι φωτογράφοι της Αυλής.

σουλτανικό ταξίδι. Αφού έλαβε μέρος στον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), στάλθηκε κατόπιν στο Παρίσι ως στρατιωτικός επιτετραμμένος. Έμεινε στη συνέχεια εκεί για έξι χρόνια, φοιτώντας στη Γαλλική σχολή Δημόσιας Διοίκησης, όπως θα τη λέγαμε σήμερα. Τα έξι αυτά χρόνια ζωής στο Παρίσι, οι γαλλικές σπουδές, οι γνωριμίες και συναναστροφές στους ευρωπαϊκούς διπλωματικούς κύκλους ήταν το διαβατήριο του για μια θέση στη συνοδεία του σουλτάνου. Ειρήσθω εν παρόδω, ο σουλτάνος Αμπντούλαζίζ έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για τα επιτεύγματα της Δύσης, ο οποίος και τον κινητοποίησε να πραγματοποιήσει αυτό το ταξίδι. Ήταν ο πρώτος σουλτάνος που το επιχειρούσε. Μέσω Παρισίου, ερχόμαστε κοντύτερα στο αντικείμενο του βιβλίου. Το Παρίσι στο οποίο ο Ρεούφ ζει από τα 24 του χρόνια μέχρι τα 30 του, είναι το Παρίσι της Β' Αυτοκρατορίας, το Παρίσι που μετασχηματίζεται υποταγμένο στο όραμα του αυτοκράτορα Ναπολέοντα Γ' και την αποφασιστικότητα του Ευγένιου Ωσμάν. Ένας τεράστιος όγκος δημοσίων έργων που ξεκίνησε να εκτελείται από το 1853, έφερε έναν βίαιο εκσυγχρονισμό της πόλης, δίνοντας τη μορφή που εν πολλοίς έχει μέχρι σήμερα το ιστορικό της κέντρο.

Μεσαιωνικές γειτονιές ισοπεδώθηκαν, μεγάλες λεωφόροι και πλατείες διανοίχθηκαν, κατασκευάστηκε νέο δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης, καθώς και πλήθος δημοσίων κτιρίων και μνημείων, η πόλη φωτίστηκε τη νύχτα με λάμπες γκαζιού, αποκτώντας έκτοτε το προσωνύμιό της ως πόλη του φωτός.

Σ' αυτό το Παρίσι λοιπόν, που μεταμορφωνόταν προς τέρψη βέβαια των ανώτερων τάξεων, μεταξύ των έργων που δρομολογήθηκαν τότε ήταν και η κατασκευή των πρώτων δημοσίων κήπων αναψυχής. Πρώτο από αυτά, το πάρκο της Βουλώνης (εικόνα), που ολοκληρώθηκε το 1858, κατόπιν το πάρκο της Βενσέν, που ολοκληρώθηκε το 1865, κατόπιν και αυτό το Μπυτ-Σωμόν, το οποίο άνοιξε ταυτόχρονα με τη Διεθνή Έκθεση του 1867, την οποίαν προαναφέραμε με αφορμή το ταξίδι του σουλτάνου Αμπντούλαζίζ.

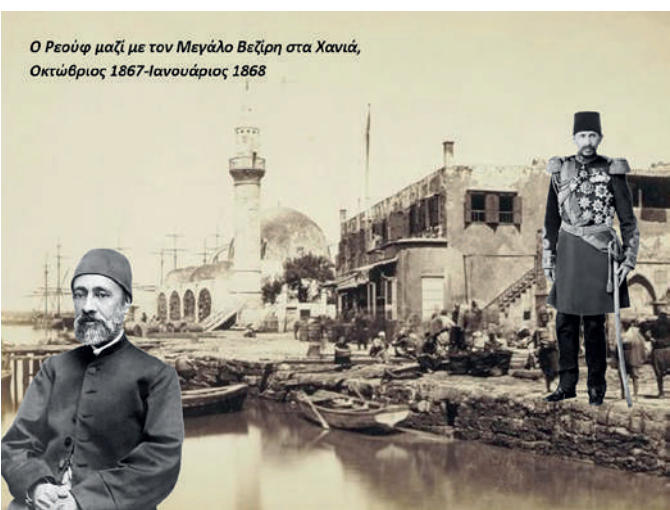
Τα λέω όλα αυτά για να τονίσω ότι ο Ρεούφ τα είχε δει με τα μάτια του αυτά τα έργα. Θα είχε σίγουρα κάνει και ο ίδιος περιπάτους στη Βουλώνη, όταν σπούδαζε στη σχολή Δημόσιας Διοίκησης. Ενδεχομένως δε το πρόγραμμα της επίσημης επίσκεψής του σουλτάνου, με αφορμή την οποίαν ο Ρεούφ βρέθηκε ξανά στο Παρίσι, να περιλάμβανε και μια ξενάγηση στο Μπυτ Σωμόν...

Ας συγκρατήσουμε λοιπόν ότι, εκτός από την ευρωπαϊκή εκπαίδευση, που ο Ρεούφ λάμβανε επί έξι χρόνια στο Παρίσι, αποτούσε παράλληλα και πλήθος παραστάσεων σχετικών με τον εκσυγχρονισμό της πόλης και τον ρόλο του κράτους σε αυτόν. Εκείνη την εποχή, η οργάνωση δημοσίων κήπων αναψυχής ήταν μέρος αυτού του εκσυγχρονισμού.

Στο Παρίσι όμως φιλοξενήθηκαν από τον Φεβρουάριο του 1856 και οι εργασίες μιας παν-ευρωπαϊκής σημασίας ειρηνευτικής διάσκεψης (φωτογραφία), η οποία και οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης της Γενεύης, στην οποία τερατιστήκε ο τριετής πόλεμος της Κριμαίας. Στον πόλεμο αυτόν, η Γαλλία και η Αγγλία αρχήκα, αλλά και άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις στη συνέχεια, είχαν ταχθεί στο πλευρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εναντίον της Ρωσίας.

Επικεφαλής της οθωμανικής αποστολής στις εργασίες του συνοδίου είναι ο Μεγάλος Βεζίρης, πρωθυπουργός σε να λέμε, Μεχμέτ Εμίν Ααλή πασάς, που ειρωνίζεται εδώ μαζί με τους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών δυνάμεων καθώς και τον Οθωμανό πρέσβη στο Παρίσι Μεχμέτ Τζεμίλ μπέη. (Σημειώνονται με βέλη). Ο Ααλή, ο Μεγάλος Βεζίρης, είναι ο άνθρωπος που χαράσσει την οθωμανική πολιτική εκείνη την περίοδο. Το σκεπτικό του είναι ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρειάζεται την υποστήριξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων για να επιβιώσει και ότι θα την εξασφαλίσει αν και η ίδια «εξευρωπαϊστεί». Αν εκσυγχρονίσει, μεταξύ άλλων, και τους θεσμούς της, την εσωτερική λειτουργία της. Έτσι, όταν ο Μεγάλος Βεζίρης προσέρχεται στις συνομιλίες για την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης, κομίζει στους Ευρωπαίους συμμάχους του μερικές σημαντικές εγγυήσεις, τις οποίες έχει ο ίδιος υπαγορεύσει στο σουλτάνο και περιλαμβάνονται σε σχετικό αυτοκρατορικό διάταγμα. Αυτό το hatt-i humayun, όπως λέγεται στα οθωμανικά, συνιστά αποφασιστικό βήμα στην πορεία του Τανζιμάτ, της περιόδου μεταρρυθμίσεων στον οθωμανικό κράτος δηλαδή, αφού μεταξύ άλλων προβλέπει την ισότητα όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως θρησκείας, τόσο έναντι του Νόμου όσο και ως προς το δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση αλλά και διορισμού σε δημόσια αξιώματα.

Ο Ρεούφ μαζί με τον Μεγάλο Βεζίρη στα Χανιά, Οκτώβριος 1867-Ιανουάριος 1868

Ο Ρεούφ, ως στρατιωτικός επιτετραμμένος, συγκαταλέγεται στα μέλη της οθωμανικής αποστολής που με επικεφαλής τον Μεγάλο Βεζίρη, θα μεταβεί τον Φεβρουάριο του 1856 για τις ειρηνευτικές συνομιλίες στο Παρίσι, όπου θα παραμείνει, όπως είπαμε, στη συνέχεια για σπουδές.

Μετά τα «ένδοξα Παρίσια», ακριβώς μετά μάλιστα από το σουλτανικό ταξίδι στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες το καλοκαίρι του 1867, συναντάμε και πάλι τον Ρεούφ ως μέλος μιας αποστολής με επικεφαλής και πάλι τον ίδιο Μεγάλο Βεζίρη, τον Μεχμέτ Εμίν Ααλή πασά.

Τον Οκτώβριο εκείνης της χρονιάς, ένα πλοίο θα τους αποβιβάσει ακριβώς εδώ, στα Χανιά. Θα παραμείνουν επί τέσσερις μήνες, και θα επεξεργαστούν το σχέδιο για την ειρηνευση στο νησί - στην ουσία, θα προετοιμάσουν το σχέδιο του Οργανικού Νόμου του 1868. Θα είναι εκείνη τη χρονιά που ο Ρεούφ θα λάβει και τον βαθμό του ταξίαρχου, πολύ πιθανό ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες και τη συμβολή του στις δυσχερείς συνθήκες που δημιουργούσε για την αυτοκρατορία η μεγάλη Κρητική Επανάσταση.

Γίνεται ελπίζω φανερό αυτό που θέλω να πω: Ο Ρεούφ δεν υπήρξε μόνο αξιωματούχος μιας νεότερης γενιάς που είχε μετάσχει της ευρωπαϊκής παιδείας και είχε συγκομίσει πλήθος διευθυντικών διοικήσεων. Ήταν επίσης ένα στέλεχος της οθωμανικής διοίκησης, άνθρωπος του περιβάλλοντος του πρωθυπουργού, φορέας εκσυγχρονιστικών για το κράτος του αντιλήψεων, οι οποίες, στο πλαίσιο εκείνης της εποχής, μορφοποιούνταν, μεταξύ άλλων, μέσω της πρόθησης του «εξευρωπαϊσμού» (με δημόσια έργα κ.λπ.) αλλά και της ισότητας των μελών των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων. Βασικός σκοπός αυτής της πολιτικής ήταν η διατήρηση της ενότητας της αυτοκρατορίας - ή, με άλλα λόγια, η αποφυγή της περαιτέρω κατάταμής της.

Αυτή την πολιτική ήρθε να υπηρετήσει ο Ρεούφ στην Κρήτη όταν διορίστηκε Γενικός Διοικητής της. Την ίδια άλλωστε πολιτική υπηρέτησε με συνέπεια λίγο αργότερα και ο πρώτος χριστιανός διοικητής του νησιού, ο Καπαδοκίος Κωστάκης Αδοσίδης πασάς (φωτογραφία), ο άνθρωπος που προετοίμασε ουσιαστικά τη σύμβαση της Χαλέπας. Στο δικό του βιογραφικό εντοπίζονται άλλωστε και ορισμένες ενδιαφέρουσες «συμπώσεις» με εκείνο τον Ρεούφ, καθώς και εκείνος ήταν μέλος της αποστολής στο Παρίσι το 1856 αλλά και στην Κρήτη το 1867. Ο Αδοσίδης μάλιστα παρέμεινε στη συνέχεια στην Κρήτη ως διοικητής του Λασιθίου και στο έργο που πραγματοποιήσει εκεί πολλές ομοιότητες θα βρούμε με το έργο του Ρεούφ στα Χανιά - ανάμεσα σε πολλά, και τη δημιουργία ενός κήπου στο «Καινούριο Χωριό», το οποίο επί Αδοσίδη έγινε «Νεάπολη».

Ο πραγματικός λόγος που επεκτείνονται έχει την αφορμή του στις δικές μας μέρες, όχι στον Ρεούφ. Θα θυμάστε, ίσως, ότι μερικά χρόνια πριν είχε γίνει ένα μικρό debate εξαιτίας της ονοματοθεσίας, από τον Δήμο, τριών δρόμων της πόλης με ονόματα γενικών διοικητών του νησιού κατά τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής κυριαρχίας. Ανάμεσά τους, και του Ρεούφ πασά. Ορισμένοι εξανέστησαν τότε, επειδή επρόκειτο για ονόματα «Τούρκων πασάδων».

Η αλήθεια είναι όμως ότι την προσοχή μου δεν κίνησαν οι διαμαρτυρίες, όσο το επιχείρημα που ο Δήμος προέβαλε σε απάντησή τους. Υποστήριξε αφενός ότι επρόκειτο περί αποκατάστασης ονομασιών που υπήρχαν σε δρόμους των Χανίων παλαιότερα και τα οποία είχαν αφαιρεθεί κατόπιν κάποια στιγμή στο παρελθόν και αφετέρου ότι οι τρεις αυτοί Οθωμανοί Γενικοί Διοικητές ήταν φιλέλληνες και φιλόκληρες. Η ιδιότητα αυτή, διαπίστωσα, αναγραφόταν και στις άρτι αναρτηθείσες πινακίδες οδοσήμανσης.

Σ' εμένα προσωπικά η λέξη «φιλέλληνας» δημιουργεί άλλους συνειρμούς, παραπέτοντάς με σε ανθρώπους που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, υποστήριξαν την υπόθεση της ελληνικής ανεξαρτησίας. (Βλέπετε δίπλα μερικούς από αυτούς, με κόκκινο χρώμα τα ονόματα ορισμένων που συνδέονται και με την Κρήτη: Ο νεαρός Βαλέστρας, που σκοτώθηκε στον Κάστελλο Ρεθύμνου το 1822, ο Ιταλός βουλευτής Ρομπέρτο Γκάλι, ο Αμερικανός γιατρός Σάμιουελ Χάου που ήρθε από την Αμερική το 1866 ...).

Όστόσο, αναζητώντας την παλαιότερη ονοματοθεσία, στην οποία αναφερόταν η απάντηση του δήμου, εντόπισα ένα τεκμήριο με το οποίο αναμφίβολα αυτή συνδέεται. Το 1937 είχε συσταθεί μια επιτροπή με σκοπό να καταρτίσει κατάλογο με προτάσεις ονοματοθεσίας οδών και πλατειών της πόλης. Μέλη της επιτροπής, ο τότε δήμαρχος Νικ. Σκουλάς, ο δ/ντής της Εμπορικής Σχολής Κ. Καλεμικέρης και ο διευθυντής του ΙΑΚ Ν. Τωμαδάκης. Στον κατάλογο αυτόν όμως, το όνομα του Ρεούφ και των άλλων Οθωμανών Γενικών Διοικητών της Κρήτης δεν περιλαμβάνονται στην υποκατηγορία «Φιλέλληνες-Φιλόκληρες». Είναι τα μόνα που η επιτροπή καταχώρισε στην ενότητα «Τουρκοκρατία». Θα είχε ίσως ενδιαφέρον, λοιπόν, να ασχοληθούμε με το πότε και κάτω από ποιες συνθήκες αποδόθηκε αρχικά η φιλέλληνη ιδιότητα στα τρία αυτά πρόσωπα. Η οποία, σίγουρα, δεν ήταν επιλογή της Επιτροπής του 1937. Άνθρωποι όπως ο Ρεούφ ή ο Κωστάκης Αδοσίδης, στον οποίον επίσης αναφέρθηκα, ανεξάρτητα από την καταγωγή και το θρησκευτικό τους, δεν υπηρέτησαν την υπόθεση της ελληνικής - της κρητικής, εν προκειμένω - ανεξαρτησίας αλλά εκείνη της οθωμανικής συνοχής. Σκοπός της διοίκησης που άσκησαν ήταν να παραμείνει η Κρήτη υπό τον οθωμανικό έλεγχο. Τον θαυμάσιο κήπο στον οποίο βρισκόμαστε λοιπόν, τον οφείλουμε πράγματι σ' έναν Τούρκο πασά, για τον οποίον δεν στοιχειοθετείται ιστορικά, επιστημονικά, η ιδιότητα του φιλέλληνα. Ο Ρεούφ υπήρξε καλός εκφραστής μιας μεταβολής της επίσημης οθωμανικής πολιτικής, η οποία πάσχιζε να συμβαδίσει με τα ευρωπαϊκά δεδομένα της εποχής και να αντιμετωπίσει τους υπηκόους του κράτους όχι πλέον ως ραγιάδες αλλά ως πολίτες. Η οργάνωση δημοσίων χώρων για την αναψυχή των πολιτών ήταν ένα από τα δείγματα της πολιτικής αυτής.